

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
імені І. БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра туризму

Лекція № 1:

“ СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ЕКОТУРИЗМУ ”

з дисципліни

“Сільський та екологічний туризм”

для студентів ІІІ курсу факультету туризму

Розробили:
Доц., к.г.н. Худоба В.В.
Викл. Лабарткава В.К.

“ ЗАТВЕРДЖЕНО ”
на засіданні кафедри туризму
“ _____ ” _____ 2019 р.
протокол № _____

Зав. кафедри _____ проф. Волошин І.М.

ЛЬВІВ 2019

Лекція 1. СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ЕКОТУРИЗМУ

План:

- 1.1. Основні поняття та функції екотуризму.
- 1.2. Історичні аспекти розвитку екотуризму.
- 1.3. Поширення екотуризму по контингентах.

Рекомендована література:

1. *Бейдик О.О.* Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: В-во Київського університету, 2001.-395с.
2. *Дмитрук О.Ю.* Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.
3. *Зінько Ю.В., Гетьман В.І.* Розвиток туризму в національних парках Українських Карпат // "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку). Міжнародна конференція. – 14-18.10.2002 р. м. Рахів. – с.353-363. Т. 1, 18.
4. *Любіцева О.О., Сташук К.* Розвиток екологічного туризму в Україні // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / Ред. кол.: С.І. Іщук (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – Вип. 53. – с.189-196. Т. 17.

1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ ЕКОТУРИЗМУ

Термін “екотуризм” набув поширення у 80-х роках ХХ ст. і з того часу стає все уживанішим. На сьогодні існує чимало визначень екотуризму. Узагальнивши їх, можна сформулювати таке:

екотуризм — це туризм у місця з відносно незайманою природою, до цінних у природному відношенні об’єктів з метою отримання

задоволення від перебування на природі, розширення знань про неї та оздоровлення.

Зазначимо, що складова “логос” у понятті “екологічний туризм” вказує на наявність у ньому наукового змісту. Правильніше вважати, що йдеться про пізнавальну складову.

У більшості джерел сказано, що автором поняття “екологічний туризм” є мексиканський громадський діяч, економіст та еколог Гектор Цебаллос-Ласкурейн (Hector Ceballos-Lascurain).

Проте гарантовано стверджувати це не варто, оскільки слова “екологія” і “туризм” вживають понад 100 років і за цей час хтось міг поставити їх поряд. Зрозуміло, що екотуризм виник значно раніше за 80-ті роки ХХ ст.

Певною мірою розвиток екотуризму корелює в часі з розвитком екології. Хоча цей науковий напрям існує понад 100 років, особливого розвитку він набув з другої половини ХХ ст., коли стрімкий розвиток матеріального виробництва призвів до помітних негативних змін у природному середовищі. Усвідомлення цих змін зумовило зростання уваги до природного середовища з боку як науковців, так і пересічних громадян.

Порівняно з іншими видами туризму екотуризм має кілька **особливостей:**

- перебування в місцях з відносно незайманою природою або в місцях, які в природному відношенні є цінними та рідкісними;
- мінімізація негативного впливу на природу;
- екологічна освіта та виховання;
- певна фізична активність;
- гуманізм;
- економічна підтримка заходів, спрямованих на збереження природи, зокрема у відвідуваних місцях.

Розглянемо детальніше, що означають перелічені особливості. Так, мінімізація негативного впливу на природу передбачає низку заходів. Насамперед туристи мають дотримуватися певних правил поведінки. Існують

обмеження щодо чисельності туристів, особливо якщо йдеться про відвідання екологічно чутливих об'єктів. Туристи мусять не залишати сміття у відвідуваних місцях. У багатьох випадках заборонено і куріння. Деяким вимогам мають відповідати і транспортні засоби: мінімум шуму і забруднення повітря.

Певна фізична активність, яка необхідна в екотуризмі, впливає з того, що цікавинки природи звичайно краще збереглися там, де немає хороших доріг. У будь-якому випадку спів птахів і пахощі квітів краще сприймати безпосередньо, а не через вікно автобуса.

Перелічені вимоги та обов'язки дещо обмежують коло людей, які беруть участь в екотурах. Далеко не всі люди усвідомлюють важливість збереження природи. Для багатьох — це пусті слова, тому і сподіватися на участь в екотурах усіх без винятку — марна справа. Достатньо подивитися, як людина поводиться зі своїм недопалком на зупинці транспорту, щоб зрозуміти, наскільки реальна її участь в екотурі.

Особливістю екотуризму від інших видів туризму є специфічний склад не лише учасників, а й організаторів. На них покладаються певні вимоги, а саме — володіння знаннями про природу. Звичайно це знання, які спираються на любов до неї. Без цього діяльність гідів втрачає яскравість і ґрунтовність. Досить часто гідами і, власне, організаторами екотурів є біологи, краєзнавці. Між іншим, чоловіки-біологи досить часто носять бороди. Перебування на природі сприяє тому, що їх обличчя звичайно засмагли та обвітрені. Отже, організаторів екотурів інколи можна вирізнити і за зовнішнім виглядом.

Додамо, що робота гідів з екотуристами цікавіша, ніж зі звичайними туристами. Тут наявний зворотний зв'язок і навіть взаємозбагачення знаннями та навичками. Досить тісні стосунки між гідами і туристами пояснюються порівняно невеликою кількістю туристів та екскурсантів, можливістю їх неформального спілкування під час проходження маршруту. Об'єднує учасників турів уже згадана спільність інтересів.

Сформульовані особливості екотуризму дають змогу побачити його відмінності з близькими за змістом видами туризму. Приміром, головною метою природного туризму (краще — природничого) є перебування на природі — насамперед там, де вона мало змінена. Однак тут немає дуже важливої складової екотуризму, а саме розширення знань про природу. Немає і кількох інших особливостей, зокрема бережливого ставлення до природи. Відповідно до цих особливостей існує спеціалізація в діяльності туроператорів. Багато з них організують лише виїзди на природу. Про те, яким вона буде після, часто не думають.

Ще більшими є відмінності від пригодницького туризму, де навіть згадки немає про бережливе ставлення до природи. Цей вид туризму передбачає досягнення результату за будь-яку ціну: можливість вирубування дерев, випалювання трави, знищення представників тваринного світу.

Подібне стосується і спортивного туризму, зокрема гірськолижного. Зрозуміло, що облаштування лижних трас супроводжується вирубуванням дерев, земляними роботами тощо.

Існують великі відмінності і від так званого зеленого, або, як його ще інколи називають, сільського зеленого туризму. В останньому разі ці відмінності виявляються у соціальноекономічній сфері — проживанні в сільській місцевості з метою ознайомлення з умовами життя, господарювання та звичаями місцевих жителів. Як видно, тут інша мета, а відповідно — діяльність і, звісно, результат.

Мінімізація негативного впливу на природу дає змогу віднести екотуризм до так званого м'якого туризму (на відміну від жорсткого, в якому основною метою є отримання прибутку). Останнє досягається масовістю, комфортом перебування. Від звичайного масового туризму екотуризм вирізняється ще й деякою уповільненістю, адже його метою є не лише враження, а й нові знання. Здобуття останніх потребує певного часу.

Разом з тим потрібно мати на увазі, що різкої межі між екотуризмом та іншими видами туризму немає.

За час, що минув після виникнення екотуризму, виділилися його різновиди. Найпоширеніший — рекреаційний екотуризм, тобто туризм, в якому найголовнішим є відпочинок на природі. Наступний різновид — пізнавальний екотуризм. Сама його назва вказує на головну мету — пізнання природи. Тут, зокрема, можна виділити орнітологічний туризм. Відмінним і найменш масовим є науковий екотуризм, а саме участь туристів у наукових експедиціях, організованих з метою дослідження природи. В останньому разі це не лише споглядання, а й посильна добровільна допомога.

Екотуризм можна поділити на внутрішній і міжнародний, на організований і неорганізований. Міжнародний екотуризм звичайно організований, у внутрішньому домінує неорганізований. Останній, хоч і дає більше свободи, але має той недолік, що багато чого залишається поза увагою туристів. Крім того, у ньому прослідковується ще одна вада — порівняно невелика природоохоронна складова. Досить часто неорганізовані туристи залишають після себе сміття. На жаль, часто до цього додається ще й витоптана трава, зламані гілки дерев і залишки вогнищ.

Умовно в екотуризмі можна також виділити подорожі в незайману природу (це властиво для великих країн з порівняно незайманими територіями) і подорожі до місць, де природа перебуває під охороною, зокрема в національні природні парки. Останнє характерно для країн Західної Європи.

У будь-якому разі екотуристів насамперед цікавить природа. Тому тут недоречні рекламні гасла на кшталт: “Тут дають чудове справжнє баварське пиво під приголомшливу дійсно баварську закуску”. Така реклама радше відіграє зворотню роль: люди, які поважають себе і природу, на такі заклики зреагують негативно.

Головною причиною виникнення екотуризму можна вважати зміни суспільного життя: концентрація людей у містах, зменшення фізичних навантажень, отримання більших можливостей подорожувати, зокрема, у віддалені райони Землі. Зміни суспільного життя торкнулися використання

вільного часу, який раніше значною мірою використовували на відновлення організму від фізичних навантажень. Нині багато працюючих більшу частину свого часу проводять за комп'ютером, інколи днями не виходячи з дому. У зв'язку з цим людині просто не вистачає фізичної активності. Зрозумілим є бажання змінити обстановку із замкненого середовища на відкритий простір. У цьому разі переслідується мета зняти нервово та інтелектуальне напруження, поліпшити емоційний стан. Відповідно, традиційний відпочинок — щорічне перебування на морі (та ще й в одному місці) — змінюється на насиченіший враженнями і подіями.

Про зміни в суспільному житті свідчить і явище субурбанізації. Нині престижно жити не лише в центрі міст, а й на їх околицях. Поміж іншого, це пояснюється тим, що в центрі великих міст природне середовище істотно змінено. Більшою є загазованість повітря, сильнішим шум. Головним же є те, що на околицях міст реально жити у власному домі із земельною ділянкою.

Ще однією причиною розвитку екотуризму стало усвідомлення цінності природи, про уразливість якої раніше не дуже й думали. Ще кілька десятиліть тому, зокрема у перші роки після Другої світової війни, людство переймалося проблемою відновлення зруйнованого. Звісно, що й нині проблем багато, але вони інші, ніж були раніше. Уже не так гостро стоять проблеми продовольства і житла. Отже, в останні десятиліття кращими стали умови для розвитку культури, і зокрема екологічної.

Діяльність, спрямована на зменшення негативного впливу на природу, вже дала себе знати — принаймні у розвинених країнах. Нині у цих країнах чистішими, ніж раніше, є і повітря, і вода. Доволі часто на околицях західноєвропейських міст можна зустріти зайця, лань чи козулю. Немає сумніву в тому, що в майбутньому бережливе ставлення до природи ще більш пошириться.

Важливу роль у розвитку екологічного туризму відіграють інформаційні джерела, насамперед телевізійні передачі та Інтернет. Завдяки ним можна отримати уявлення про найвіддаленіші куточки світу. Так, сайт

Національного географічного товариства США подає велику кількість відео про подорожі в різних куточках світу (www.nationalgeographic.com).

Цікавість до природи, бажання подорожувати формують і друковані засоби — журнали, фотоальбоми. Поміж них може бути згаданий “National Geographic”, який видає Національне географічне товариство. Нині версії цього журналу розповсюджуються у багатьох країнах світу. Численні статті про природу та подорожі містить також журнал “Вокруг света”. Існують періодичні видання і суто туристичного змісту: “Міжнародний туризм”, “Мир туризма” та ін. З 2011 р. почав виходити у світ “Российский журнал экологического туризма”.

Цінну спадщину, яка стосується природи, залишили відомі мандрівники і водночас майстри слова: Джеральд Даррел, Тур Хейердал, Жак-Ів Кусто та ін. Зокрема, англієць Джеральд Даррел є автором понад 30 книжок, які не лише цікаві, а ще й наповнені гуманізмом.

Не можна оминати і діяльність митців, зокрема художників і фотомайстрів. Так, з-поміж художників може бути названий Іван Шишкін.

Розвитку екотуризму сприяє діяльність зі створення та розширення меж національних і регіональних ландшафтних парків, інших об’єктів природно-заповідного фонду. Корисною є й їх популяризація. Тут існує зворотний зв’язок — отримання додаткових коштів будь-яким національним парком або заповідником дає змогу поліпшити рекламу, яка, у свою чергу, привертає увагу нових відвідувачів.

Позитивною є й роль екотуристичних та екологічних організацій, як міжнародних, так і національних. З організацій, які поширюють екологічні знання та культуру, передусім потрібно назвати ЮНЕСКО — спеціалізовану Організацію Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Під егідою ЮНЕСКО започатковано кілька програм щодо поліпшення навколишнього середовища. Поміж них — ЮНЕП (від англ. — United Nations Environmental Program). Основна діяльність ЮНЕП спрямована на посилення уваги до

стану довкілля. Дізнатися про зміст цієї діяльності можна на сайті www.unep.org.

Окремої згадки потребує Міжнародний екотуристичний союз — The International Ecotourism Society (скорочено — TIES). Сайт — www.ecotourism.org.

Відомим є й Міжнародний союз з охорони природи (МСОП), який основну свою увагу приділяє збереженню біорізноманіття. МСОП публікує список видів, яким загрожує зникнення. Певною мірою це сприяє їх збереженню. Охорони природи та екотуризму стосується діяльність учасників Всесвітнього фонду дикої природи World Wild Fond, скорочено WWF (офіційний сайт — <http://wwf.panda.org>). Емблемою фонду є гігантська панда. Фонд спрямовує увагу і дає певні кошти на розвиток екологічного туризму. Це, зокрема, торкнулося Карпатського і Дунайського біосферних заповідників. За сприяння WWF підготовлено та опубліковано безліч книжок, буклетів, знято чимало кінофільмів природо-охоронного змісту. Достатньо подивитися хоч б один з них, як виникає бажання зануритися у царину дикої природи.

Численні громадські організації функціонують і в Україні: Національний екологічний центр України (НЕЦУ), Всеукраїнська екологічна ліга та ін.

Екотуристичній тематиці присвячені численні наукові конференції, які проводять у багатьох країнах світу і, зокрема в Україні. Увагу громадськості привертають і цікаві акції. Так, в Україні за ініціативи народного депутата Миколи Томенка в 2007 р. було проведено опитування громадської думки щодо найвизначніших історико-архітектурних пам'яток. Серед номінантів виявився дендрологічний парк “Софіївка”, в якому важливу роль відіграє природа. Наступного року було проголошено акцію “7 природних чудес України”, переможцями якої стали:

- 1) біосферний заповідник “Асканія-Нова”;
- 2) регіональний ландшафтний парк “Гранітно-степове Побужжя”;

- 3) Дністровський каньйон;
- 4) Мармурова печера;
- 5) Національний природний парк “Подільські Товтри”;
- 6) озеро Світязь;
- 7) озеро Синевир.

Ця акція сколихнула увагу людей до перелічених об’єктів і не лише до них. Наступного року після оприлюднення результатів опитування заповідник “Асканія-Нова”, який виявився першим у списку, відвідала рекордна кількість людей — 140 тис., або в півтора рази більше за попередній показник. Разом з тим, згадуючи “Асканію-Нова”, треба зауважити, що до його створення доклала зусиль не лише природа, а й люди. Відповідну діяльність було розпочато ще в ХІХ ст., і вона триває донині.

Увага громадськості до природи зростає під час відзначення днів, які умовно можна назвати екосвятами, наприклад:

22 березня — Всесвітній день води;

22 квітня — Всесвітній день Землі;

5 червня — Всесвітній День охорони навколишнього природного середовища;

27 вересня — Міжнародний день туризму.

Говорячи про чинники сприяння екотуризму, потрібно зупинитися і на тому, що його стримує. Крім чинників, які стримують туризм у цілому (нестача коштів, нестабільний політичний стан, незадовільна інфраструктура), є й специфічні. До них, як уже було зазначено, належать певні обмеження, зокрема в комфорті. Інший чинник полягає в тому, що багатьох людей природа, на жаль, не цікавить. Якось автор був свідком того, як туристи з Одеси, що приїхали на Кінбурнську косу, зайшли на так звану Ковалівську сагу (ділянку перезволоженого лісу) і пробули там щонайбільше 2 хвилини. На питання, чому так швидко залишаєте це місце, відповідь була така: “Кусають комарі”.

Чинником, що гальмує екотуризм, є незадовільна фізична форма багатьох потенційних туристів. Ще один чинник полягає у тому, що далеко не всі регіони Землі багаті на екотуристичні ресурси. Деякі є небезпечними. Додамо, що в цілому для екотуризму властива невелика прибутковість. Отже, для багатьох туроператорів екотуризм нецікавий.

Стосовно географії екотуризму можна зауважити, що в ній, як і в географії туризму загалом, існують певні особливості. Донорами звичайно є економічно розвинені урбанізовані країни, в яких населення має добрий матеріальний стан і традиційно високу екологічну культуру. Стороною, що приймає, часто є країни і регіони з порівняно слабким розвитком економіки та відсутністю екологічно небезпечних галузей.

Поширенню екотуризму відповідають знання і публікації у цій сфері. Останніх найбільше виходить у світ у США та країнах Західної Європи. Щоб переконатися в цьому, достатньо відкрити у Вікіпедії англomовну статтю “Екотуризм”.

Склад учасників. В екотурах беруть участь представники всіх вікових груп. Разом з тим специфіка екотурів зумовлює певні особливості. Однією з них є те, що пізнавальна функція екотуризму пов’язана з освітою, яку насамперед здобувають молоді люди — школяри і студенти. Масовості цієї вікової групи додає і те, що комфорт в екотурах звичайно обмежений і молоді люди до нього не дуже вибагливі.

Що ж до свідомої участі в екотурах, то вона здебільшого стосується людей середнього віку (35—55 років). Звичайно це люди з вищою освітою, представники творчих професій. Вони люблять активний відпочинок, але не схильні до авантюризму (подолання перешкод із ризиком для життя).

У цілому всіх людей, які беруть участь в екотурах, можна поділити на чотири групи:

- школяри і студенти, яких до участі спонукали старші;
- фахівці, для яких вивчення природи є їх професією;
- захоплені (ті, що цікавляться природою);

- випадкові.

Туристи беруть до уваги такі найважливіші фактори: унікальність району подорожі, супровід професійних гидів, можливість фізичної активності та неформального спілкування.

Повторімо, що відпочинок на природі та нові знання, які отримують в екотурах, відсувають на другий план вимоги до комфорту. На питання учасників подорожей, який фактор важливіший — комфортабельність автобуса чи професійна майстерність екскурсовода, звичайно відповідають, що друге.

У короткому викладі вимоги до екотуристів сформульовані такими гаслами:

- не беріть від природи нічого, крім відзнятих фото;
- не залишайте нічого, крім слідів ніг;
- не убивайте нічого, крім часу.

ФУНКЦІЇ ЕКОТУРИЗМУ

Екотуризм має низку функцій, серед яких найважливіші такі:

- оздоровча;
- пізнавальна;
- економічна;
- виховна;
- природоохоронна.

Перша функція є очевидною, оскільки екотури потребують певної фізичної активності учасників і звичайно відбуваються в екологічно чистій місцевості на свіжому повітрі. Однак справа тут не лише у фізичному оздоровленні, а й у психічному. Відвідання природи дає змогу відпочити від звичних справ та емоційного напруження.

Пізнавальна функція екотуризму полягає не лише в отриманні нових знань, а інколи навіть у зміні поглядів. Простір для нового тут дуже великий, адже природа надзвичайно складна і до того ж перебуває у стані постійних змін.

Економічна функція (ширше — соціально-економічна) екотуризму полягає в отриманні прибутку, створенні нових робочих місць, добровільному перерозподілі коштів, розвитку економіки у цілому. Щодо останнього, то відомо, що чимало країн отримують значні кошти від туризму, і зокрема екотуризму. Тут важливі принаймні два аспекти. По-перше, високорозвинені країни звичайно є донорами екотуризму, а бідні — отримувачами коштів. Те саме стосується окремих регіонів країн: основні турпотоки спрямовані у менш розвинені регіони. Принаймні, у цих регіонах менш розвинуті первинні сектори економіки. Тим самим екотуризм є важелем регіональної політики — сприяє вирівнюванню економічного розвитку всередині країни. За приклад може правити екотуризм у Карпатах, де звичайні види господарської діяльності — промисловість та сільське господарство — обмежені. Саме завдяки туризму, і зокрема екотуризму, цей регіон отримує значні кошти і став істотно іншим, ніж 20—30 років тому. Щоб переконатися в цьому, варто відвідати якесь карпатське містечко, наприклад Яремчу чи Ворохту. Нині в Яремчі більше приватних готелів, ніж в Івано-Франківську. Нехай не всі туристи, що приїжджають сюди, є екотуристами, але їх справді дуже багато. Люди, які їдуть у Карпати, свідомо вибирають цей регіон з огляду на його природні багатства. Тут є змога не лише відпочити на природі, а й отримати нові знання про неї. Подібні приклади можна навести і щодо інших регіонів Землі. Завдяки екотуризму відбулися позитивні перетворення у федеральній землі Тіроль на заході Австрії, яка раніше в економічному розвитку пасла задніх.

По-друге, працевлаштування у сфері туризму, зокрема екотуризму, буває єдиною можливістю знайти роботу. Це стосується працевлаштування не лише в туристичних фірмах, а й в установах природно-заповідного фонду: заповідниках, національних природних парках та ін. Приміром, біосферний заповідник “Асканія-Нова” — одне з небагатьох місць працевлаштування мешканців однойменного селища. До того ж саме в заповіднику працює наукова та культурна еліта селища.

Різноманітними є аспекти виховної функції, до якої належить виховання гуманізму і патріотизму. Значною мірою це зумовлено тим, що туристи відкривають для себе те, наскільки багата природа Землі і, зокрема, батьківщини. Тим самим формується уявлення про велич країни — не лише економічну, а й культурну та природну. Відсутність знань про природу батьківщини збіднює уявлення про неї. Окремим різновидом виховної функції можна вважати естетичний — формування уявлення про прекрасне.

Доволі своєрідною є природоохоронна функція екотуризму. З одного боку, ця діяльність, як і будь-яка інша, чинить негативний вплив на природу, хоч і незначний. Людина, яка йде, залишає слід, а сто людей залишають стежку. З іншого боку, екотуризм відіграє й позитивну роль, зокрема через уже згадані виховну, економічну та інші функції. Так, в районах, які відвідують туристи, залишаються певні кошти. Їх отримання дає змогу налагодити прибирання сміття. Однак це лише один з небагатьох аспектів. З появою туристів в якійсь місцевості з'являється можливість змінити господарську діяльність з екологічно небезпечної на таку, що на природу практично не впливає. Це стосується економіки в цілому, роботи не лише окремих підприємств, а й громадян. Туристичний попит здатен змінити господарську діяльність з домінування матеріального виробництва на сферу послуг, а саме туризм.

Важливим є те, що привабливість природи може бути джерелом прибутків. Наприклад, у певній місцевості кілька оленів або козуль можуть стати мисливським трофеєм місцевих жителів чи представників так званого мисливського туризму. Зиск від полювання на цих звірів короткочасний. Разом з тим ті самі тварини можуть дати більший зиск, якщо привертатимуть увагу туристів протягом кількох років.

Якщо згадати про корали Червоного моря, стає зрозумілим, що їх збереження є дуже важливим чинником нинішніх і майбутніх валютних надходжень Єгипту від туризму. Зрозуміло, що для цих надходжень корали (як, власне, й інші багатства природи) прагнуть зберігати.

Не обходить увага до природи й туроператорів, які починають вбачати у ній джерело своїх прибутків. Інколи туроператор навіть швидше за місцеве населення починає розуміти цінність незайманої природи і пропагує бережливе ставлення до неї.

Отже, туризм, і зокрема екологічний, формує світогляд у напрямку доцільності збереження природи, від стану якої залежить добробут як країни, так і окремих її громадян. У свою чергу, це зумовлює реалізацію практичних заходів щодо захисту природи від негативного впливу.

Додамо, що елементи екологічного виховання та освіти, отримані під час екотурів, спрацьовують за межами місць їх проведення, стають невід'ємною складовою поведінки людини.

Вочевидь, що все висловлене стосується України. Тривалий час економічний розвиток країни відбувався на засадах пріоритетного розвитку промисловості та сільського господарства. Причому стан довкілля майже не враховували. Наслідком цього було створення величезних водосховищ, будівництво екологічно небезпечних об'єктів, накопичення мільярдів тонн відходів. Утім поступово світоглядні цінності змінюються, усе більш поширеним стає бажання людей милуватися природою. Попри значні втрати, в Україні збереглися величезні природні цінності, якими гріх не користатися. До речі, природа завжди бореться з наслідками негативного впливу на неї. Так, терикони в Донбасі поступово заростають: спочатку травою, потім чагарником, а згодом деревами. Те, що лякало людей своїм виглядом ще кілька десятиліть тому, поступово, завдячуючи силам природи, набуває певної привабливості.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що екотуризм є тією формою природокористування, за якої природі завдається мінімальна шкода. Водночас суспільство від цього виду діяльності отримує значну користь.

1.2. ПОШИРЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Напрями екологічних турів відрізняються від традиційних туристичних потоків. Екотуристи вирушають головним чином з розвинених країн у ті, що

розвиваються й розташовані переважно в тропіках, де природа екзотична мй приваблива для жителів помірних широт. Тут лідирують Кенія, Танзанія, Еквадор, Коста-Ріка, Непал, країни Карибського регіону й Океанії. Серед розвинених країн слід відзначити Австралію, Нову Зеландію й ПАР. У Західній Європі й Північній Америці розвинений внутрішній екологічний туризм, туристи активно відвідують природні території та сільську місцевість.

Екологічні тури орієнтовані на райони з незайманою природою, проте їхня кількість неухильно скорочується. У зв'язку з цим, організовуючи екологічні подорожі, усе частіше доводиться вдаватися до редукованих форм спілкування з природою, включати в об'єкти туризму вторинні, змінені людською діяльністю ландшафти.

Західна Європа й Північна Америка переживають екотуристичний бум. В Україні, навпаки, попит на екологічні тури поки незначний. Причинами цього є:

- недостатня інформованість населення про цей напрямок туризму, його можливості та переваги;
- надмірно високі ціни;
- нерозвиненість туристичної інфраструктури;
- низький рівень сервісу;
- проблеми безпеки та ін..

Найбільші регіони й центри екотуризму

Європа

Найбільш привабливими для екологічних туристів є Норвегія, Швеція, Фінляндія (країни північної частини Західної Європи), Польща, Словаччина, Білорусь (східна частина Центральної Європи), Німеччина, Франція, Італія, Греція (західна частина Центральної Європи).

Північна частина Західної Європи. Перші національні парки на території Європи – Сарек і Стура-Шефаллет – було створено у Швеції в 1909 р. Швеція є перспективною для розвитку екологічного туризму, оскільки

майже половину її території займають ліси та озера. На території Лапландії, що включає землі Норвегії, Швеції, Фінляндії та Росії, розташовані два великі заповідники – Лемменйоки (найбільший національний парк Фінляндії) та Евре-Анарйокка (норвезький національний парк). Разом ці парки охороняють територію площею 4 тис. км² – одну з найбільших територій дикої природи в Європі.

Значний інтерес для розвитку екологічного туризму становить Ісландія. Це центр вулканічної й геотермальної активності, країна має безліч лакових потоків, кратерів і геотермальних джерел. Близько 9% території Ісландії зайнято національними парками. Тут розташований найпотужніший водоспад Європи – Детифос, його висота – 44 м.

Національні парки Великобританії – доволі складні утворення, що містять разом з резерватами суворої охорони сільськогосподарські угіддя, експлуатовані ліси, гірські виробки. Найбільшим національним резерватом дикої природи у Великобританії є Шотландські гори. Близько 260 км² цієї гірської місцевості оголошено національним резерватом природи. У горах Карнгорм у самому центрі Шотландських гір до сьогодні збереглися ділянки первозданного соснового лісу.

Східна частина Центральної Європи. Один з найстаріших (заснований у 1821 р.) національних парків Центральної Європи розташований на територіях Польщі та Білорусі. Площа національного парку Біловежжі (Польща) становить 54 км², національного парку Біловезька пуща (Білорусь) – 880 км². Характерна особливість парку – реліктовий ліс, розташований на майже плоскій місцевості, а його головна визначна пам'ятка – зубри. На кордоні Словаччини й Польщі Татри, на території яких розташовані Національні парки Високі Татри й низькі Татри, охороняють одну з найбільших печерних систем Європи.

Західна частина Центральної Європи. Найбільший національний парк Німеччини – „Баварський ліс” – було засновано в 1970 р. На південному сході до цього парку примикає національний парк „Шумава”, розташований

у Чехії. Разом обидва парки становлять найбільшу лісову територію в центрі Європи. На півдні Франції під охороною розташована болотиста місцевість Камарг, яку використовують перелітні птахи в період сезонних міграцій. Одна з характерних особливостей природних територій Європи, які знаходяться під охороною, – їхні невеликі розміри: збільшенню розмірів сприяє змикання кордонів національних парків різних країн. До них належить, наприклад, об'єднання територій, які охороняються парками Вануаз (Франція) і Гран-Парадізо (північний захід Італії) в Альпах. Територія обох парків є однією з найбільш протяжних територій у центрі Європи, що знаходяться під охороною.

Серед заповідних територій Греції особливо важливою є національний парк Олімп, що охороняє одягнену лісами гору Олімп – обитель грецьких богів. На території національного парку живуть вовки, орли, грифони. Знаменитим об'єктом екотуризму в Греції є острів Крит, своєрідний ландшафт якого отримав назву Білі гори.

Північна Америка

Найбільш привабливими для екологічних туристів є Канада й США. У Канаді система охоронних природних територій одна з найдосконаліших у світі. У країні налічується 34 національні парки, національні ліси (територія, що охороняється, – 3,9 млн. км²), 46 національних фауністичних резерватів і 101 національний притулок для птахів. У 1885 р. першим національним парком Канади був проголошено Банф – район джерел Сульфур-Маунтін. До кінця XIX ст. на цій території створили чотири національні парки: Банф, Джаспер, Йохо, Кутеней, які разом охороняють 20 700 км² території Канадських Скелястих гір. До видатних національних парків цієї країни належать національний парк Клуейн, на території якого розташоване найбільше після Гренландії льодовикове поле; національний парк Врангеля, який є найбільшою природоохоронною територією у світі; Канадські Скелясті гори, що утворюють велику й складну екосистему, окремі куточки якої держава почала охороняти ще наприкінці XIX ст.

Сполучені Штати Америки

Екологічний туризм на Алясці – надзвичайно перспективний і прибутковий вид діяльності, тут функціонують 15 великих національних парків, фауністичні заказники. Чотири національні парки США розташовані на території Скелястих гір, серед них Єллоустонський – перший національний парк у світі.

Три національні парки – Брайс-Каньйон, Зайон і Гранд-Каньйон – розташовані в „серці” американської країни пустель, у південній частині штату Юта й північній частині штату Аризона. На Сході Сполучених Штатів Америки в болотистій місцевості Еверглейдс розташований національний парк з однойменною назвою, його територія – 6 тис. км².

Південна Америка

Перші національні парки Південної Америки було організовано в Мексиці, Аргентині, Бразилії, Венесуелі.

Система національних парків посідає панівне становище у Венесуелі, Колумбії, Аргентині, Перу, Парагваї, Коста-Ріці, Бразилії, Еквадорі.

Найбільший заповідник Венесуели – Національний парк Канайма, на його території розташовані плато Рораїма й масив Ауянтепуї з найвищим у світі водоспадом Анхель, а також райони проживання традиційних індіанських племен.

На території Перу починається „Стежка інків”, яку вважають туристичним раритетом світового класу. У Болівії – „стежка Такесі”.

Значна частина території Бразилії, Еквадору, Перу зайнята найбільшим на землі масивом вологого тропічного лісу (басейн річки Амазонки). Цей район займає 8 млн. км² в екваторіальній частині Південної Америки, близько 80% дощового лісу цієї території ще не торкала людина, проте площа лісів щорічно зменшується на 16 200 км². Регіон вирізняється найбільшим біорізноманіттям на землі. У лісах мешкають понад 1 тис. видів птахів, у водах – близько 3 тис. видів риб, на кожному акрі зростає щонайменше 500 видів різних дерев, а на кожному виді дерев – близько 400

видів тварин. Національний парк Ману розташований у басейні річки з однойменною назвою, охороняє величезну територію джунглів – 18 900 км². Цей найбільший масив охоронних дощових лісів проголошено біосферним заповідником ЮНЕСКО і Пам'ятником всесвітньої спадщини.

Африка

Найбільш привабливими для екологічних туристів на Африканському континенті є Мароко, Зімбабве, Ботсвана, Кенія, Танзанія. Основні центри морського туризму розташовані в Єгипті, Йорданії й Ізраїлі. Екотуризм у багатьох країнах Африки розглядають як засіб фінансування природоохоронних програм, можливість підвищити життєвий рівень сільського населення, підтримати його бажання зберегти дику природу.

На території гірської країни Марокко розташований великий національний парк Тубкаль. Активно екологічний туризм розвивається на території Кенії й Танзанії. У цих країнах до сьогодні зберігається вулканічна активність, б'ють киплячі джерела й гейзери, здіймаються вулкани – Кенія й Кіліманджаро (найвищі вершини Африки). Тут же розташовані содові озера Накуру, Богорія й Маньяра, які не мають стоку, їхнє дно вкрите содовими відкладеннями. Озеро Ківу нагрівається, і місцеві жителі отримують готову юшку. На території цих країн розташовані славнозвісні національні парки „Цаво”, „Серенгеті”, „Накуру”, відомий національний парк Танзанії „Маньярра” знаменитий неймовірною концентрацією тварин.

На території Зімбабве розташовані великі Національні парки – Замбезі, Вікторія, Мана-Пулс та ін.

Основні центри морського туризму розташовані на узбережжі Червоного моря в Єгипті, Йорданії й Ізраїлі. Тут живуть сотні різновидів коралів і понад 1 тис. видів риб.

Азія

Найбільш привабливими для екологічних туристів є Непал, Індія, Китай. Елітна зона для розвитку екологічного туризму – Гімалаї. Гори тягнуться більш ніж на 2 600 км від північних районів Пакистану на заході,

через Кашмір і північну Індію, по Тибету, Непалу й Сіккіму до Бутана на сході.

Непал є центром гірського туризму в Гімалаях. На території країни розташований національний парк Ройал-Читван. У цій країні знаходиться одне з найкрасивіших місць на землі – національний парк Сагарматха. Значна частина території парку розташована вище рівня моря на три кілометри, а максимальну висоту має найбільша гора на землі – Еверест, 8848 м.

На території Індії знаходяться найцікавіші національні парки й заповідники: Національний парк Дачигам (Кашмір), Заповідник птахів Говінд Сагар (Хімачал-Прадеш), Національний парк Корбетт (Уттар-Прадеш), Національний парк Дадва (Уттар-Прадеш), Національний парк „Квіткова долина” (Уттар-Прадеш), Національний парк Сариска (Раджастхан), Національний парк Бандавгарі (Мадх’я-Прадеш), Національний парк Бхаратпур (пташиний заповідник Кеолоадео Гана) (Раджастхан), Заповідник Джалдапара (Західна Бенгалія), Заповідник тигрів Паламау (Біхар) і багато інших.

Усього в країні функціонують 55 національних парків і 247 природних резерватів, що займають 90 тис. км², це становить 4% всього земельного фонду країни.

Близько 1% території Китаю віддано під національні парки й резервати. У Західному Китаї розташовані Сичуанські Альпи. У крутих і лісистих гірських системах цієї території мешкає безліч ендеміків. З 1963 р. В Західному Китаї було створено 13 фауністичних резерватів загальною площею 6 тис. км², найвідоміші з них – Улун, Хуанлонгсі й Цзючжайгоу.

Австралія та Океанія

Австралія є одним зі світових лідерів у розвитку екологічного туризму. Країна одна з перших ратифікувала конвенцію про Пам’ятники всесвітньої спадщини: зараз у країні зареєстровано 11 таких пам’яток. На континенті існує близько 3 тис. національних парків і резерватів: найвіддаленіші території для мандрівників безпечні.

Національний парк Какаду розташований на півночі Австралії. У парку представлена екосистема великої тропічної ріки та зразки найдавнішого на землі наскельного живопису. Парк Какаду охороняє понад 2,5 млн. птахів, половина з яких – напівлапчасті гуси.

До парку Какаду примикає Арієм-Ленд – велика дика місцевість, якою управляють аборигени.

Національний парк Пурнулулу розташований на території практично невідомій більшості жителів Австралії до 80-х рр. ХХ ст. Тут річки проробили у вапні каньйони, вимили скам'янілості й створили печери, у яких мешкали аборигени. Цей ландшафт представлений ще в трьох національних парках – Гейки-Горж, Танел-Крик й Уіндяна-Горж.

Північно-східне узбережжя Австралії вкрите древнім дощовим лісом, який називається „Вологий тропічний ліс Квінсленда”. Його внесено в Список пам'ятників всесвітньої спадщини.

Великий Бар'єрний риф – це лабіринт з тисяч дрібних рифів, сотень островів і коралових атолів. Риф входить до складу морського парку, заснованого в 1975 р.

Отже, основними об'єктами екологічного туризму є національні парки, природні парки, заказники, пам'ятки природи, дендрологічні парки та ботанічні сади, лікувально-оздоровчі місцевості й курорти. Усі перераховані об'єкти виконують функцію охорони природи. Екологічний туризм поширений усюди – в Антарктиді, Північній і Південній Америці, країнах Західної Європи, Росії, Африці, Південно-Східної Азії, Австралії. Екотуристи вирушають головним чином з розвинених країн у країни, що розвиваються, розташовані переважно в тропіках, де природа екзотична й приваблива для жителів помірних широт. Австралійський континент – один зі світових лідерів екологічного туризму, тут створено урядове еколого-туристичне підприємство, яке має статус міністерства, щорічно проводять десятки конгресів, симпозіумів та конференцій, присвячених екологічному туризму.

1.3. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ

Серед основних передумов зародження екотуризму провідну роль займає посилення через масовість туризму, антропогенного навантаження на природні і культурно-історичні туристські ресурси. Враховуючи прогнозовані Усесвітньою туристською організацією (ВТО) показники розвитку туризму в XXI столітті, стає очевидним наростання суперечностей в питанні задоволення туристського попиту і раціонального використання туристських ресурсів. Негативні аспекти впливу масового туризму на навколишнє середовище і туристські ресурси були відмічені ще в 70 -х роках в зарубіжних і вітчизняних дослідженнях. Сьогодні антропогенний пресинг і його гальмуючий розвиток впливу спостерігається практично у всіх секторах туристської індустрії і видах туризму, в переважній більшості туристських районів.

Наприклад, вже в 1973 -1983 рр. в Польщі з цієї причини протяжність туристських водних маршрутів по річках і озерах скоротилася на 40%, а морських - на 70%. Площа пошкоджених лісів зросла на 60%. З 1976 р. в США в каньйоні Балінгер в результаті руху автотранспорту, обслуговуючого туристів, середній темп змиву ґрунту і ґрунту в 86 разів перевищував гранично допустимий. У міру зростання глобалізації світового господарства росли і негативні зміни в географічній оболонці Землі, зокрема:

- кліматичні зміни;
- деградація ґрунтів і земель;
- руйнування екосистем і зменшення біорізноманітності;
- збільшення забруднення води, ґрунту і повітря;
- природні лиха, викликані діяльністю людини;
- неконтрольований приріст населення і посилення нерівності в соціально-економічному розвитку;
- обмеженість запасів енергії і інших видів природних ресурсів.

Враховуючи глобальний характер цих проблем, вирішити їх на регіональному або національному рівні неможливо. Німецький Радий консультантів з глобальних змін виділив наступні типові моделі проблем, що

повторюються в багатьох регіонах сіту. По аналогії з хворобами, вони були названі синдромами:

1) синдроми утилізації. Наприклад, надмірна обробка маргінальних земель (Сахельський синдром), або рекреаційний розвиток і руйнування природи (синдром масового туризму);

2) синдроми розвитку. Наприклад, екологічне руйнування ландшафтів унаслідок реалізації неадекватних програм розвитку ("Аральський синдром"), або ігнорування екологічних стандартів при швидкому економічному розвитку ("синдром Азіатських тигрів");

3) синдроми відходів. Наприклад, деградація навколишнього середовища при контрольованому і неконтрольованому похованні відходів (синдром дам্পинга).

Міжнародна діяльність. У міру актуалізації проблем зростала і кількість публікацій, конференцій і нарад, присвячених раціональному використанню природних і культурно-історичних туристських ресурсів. Тільки у 1999 р. за кордоном було опубліковано більше 400 робіт на цю тему. Підсумком напруженого пошуку стала розроблена в 1996 р. ВТО, Всесвітня рада з подорожей і туризму (WTTC). Організацією "Зелений мир" розроблена концепція стійкого розвитку туризму в XXI столітті: "Agenda 21 for travel and tourism industry". Вона була адресована національним адміністраціям по туризму, туристським, торговельним| організаціям, а також споживачам туристських послуг. Концепція базується на "Порядку денному 21 для індустрії туризму і подорожей" - всесторонній програмі дій, прийнятій 182 урядами на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (UNCED) 14 червня 1992 р. Під стійким розвитком розуміється процес, що відбувається без нанесення збитку туристським ресурсам. Це досягається таким управлінням ресурсами, при якому вони можуть поновлюватися з тією ж швидкістю, з якою використовуються, або переходом з повільно поновлюваних ресурсів на швидко поновлювані. "Порядок денний 21" містить наступні положення:

констатується, що індустрія подорожей і туризму зацікавлена в захисті природних і культурних ресурсів, які є ядром туристського бізнесу;

підкреслюється важливість координації спільних зусиль урядів, індустрії і неурядових організацій для створення стратегії довгострокового розвитку;

перераховуються області пріоритетних дій з певною метою і кроки для їх досягнення.

указується на важливість партнерства між урядом, промисловістю і неурядовими організаціями, аналізується стратегічна і економічна важливість подорожей і туризму, демонструються величезні вигоди від створення життєздатної туристської індустрії. Документ закликає використовувати в розвитку туризму наступні принципи: - подорожі і туризм повинні допомогти людям в досягненні гармонії з природою;

подорожі і туризм повинні внести свій внесок до збереження, захисту і відновлення екосистем;

подорожі і туризм повинні ґрунтуватися на життєздатних моделях виробництва і споживання;

політика протекціонізму в торгівлі подорожами і туристськими послугами має бути частково або повністю змінена;

захист навколишнього середовища повинен складати невід'ємну частину процесу розвитку туризму;

проблеми розвитку туризму повинні вирішуватися за участю зацікавлених громадян (місцевих жителів), з плануванням рішень, що приймаються на місцевому рівні;

держави винні попереджати один одного щодо природних лих, які можуть зачіпати безпосередньо туристів або туристські сфери;

подорожі і туризм повинні сприяти створенню робочих місць для жінок і місцевих жителів;

розвиток туризму винен запобігати і підтримувати культуру і інтереси місцевих народів;

індустрія туризму і подорожей повинна базуватися на міжнародному праві у сфері захисту навколишнього середовища .

Було обкреслено 9 областей пріоритетних напрямів роботи національних адміністрацій по туризму:

Оцінка існуючої туристської інфраструктури в цілях забезпечення життєздатного туризму.

Оцінка економічних, соціальних, культурних і природних складових розвитку турорганізацій.

Навчання, освіта і суспільне поняття процесів стійкого розвитку.

Планування життєздатного розвитку туризму.

Обмін інформацією, досвідом і технологіями життєздатного туризму між розвиненими країнами, що розвиваються.

Забезпечення участі в процесі розвитку всіх секторів суспільства.

Розробка турпродуктів з дотриманням принципів стійкого розвитку в їх основі, як невід'ємній частині процесу розвитку туризму.

Вимірювання прогресу досягнення життєздатного розвитку на місцевому рівні.

9) Партнерство в ім'я життєздатного розвитку.

У свою чергу для туристських компаній було сформульовано 10 завдань:

мінімізація, повторне використання і рециркуляція процесу використання природних туристських ресурсів;

збереження і управління використанням енергії;

управління ресурсами прісної води;

управління сточними водами;

управління небезпечними речовинами;

управління транспортом і транспортуванням;

планування і управління використанням землі;

залучення працівників, клієнтів, місцевих жителів у вирішенні проблем навколишнього середовища;

розробка проектів стійкого розвитку;

партнерство в ім'я життєздатного розвитку.

Документ, звернений до урядів, промисловості, неурядових організацій і засобів масової інформації, був широко поширений. Після ухвалення вказаного документа почалася розрахована на 5 років програма просування виконання його резолюцій в регіонах миру. Перші дві наради, проведені в Лондоні (лютий 1997 р.) і Джакарті (листопад 1997 р.), дозволили зробити наступні висновки:

індустрія туризму має реальний потенціал, щоб зробити внесок до життєздатного розвитку з ефективним управлінням і розумним регулюванням. "Порядок денний 21" має бути широко поширена як основний документ розвитку у галузі, і виконання всіма сторонами його положень повинно заохочуватися;

потрібна близька співпраця між споживачами, громадськістю, приватними секторами і туристськими організаціями галузі;

необхідно мати велику кількість систем вимірювання прогресу просування до цілей стійкого розвитку;

слід управляти процесом розширення туристської інфраструктури по відношенню до цілей стійкого туризму;

екологічні податки мають бути справедливими і не дискримінаційними, а отримані кошти асигновані для програм по охороні навколишнього середовища;

міжнародні, національні і місцеві органи фінансування повинні включити життєздатний розвиток як частину критеріїв для відбору одержувачів економічної підтримки;

сучасні дослідження розвитку повинні негайно упроваджуватися в туроператорську діяльність;

освіта у сфері охорони навколишнього середовища має бути посилена, особливо в учбових закладах, що готують персонал для готелів і туристських фірм;

реклама грає важливу роль для спонукання споживачів і вимушує індустрію, таким чином, працювати по нових принципах. Це необхідно реалізовувати за допомогою: показу відеофільмів в літаках і аеропортах, публікацій статей в журналах для читання в подорожі, оголошень, корисних рад на квитках, дорожніх аксесуарах і брошурах, що містять інформацію для відпочиваючих;

подальші семінари повинні проводитися в різних регіонах миру, щоб досліджувати застосування принципів "Порядку денного 21" до певних умов, гарантувати при цьому їх всебічне виконання.

Принципи стійкого розвитку туризму знайшли віддзеркалення і в Глобальному етичному кодексі туризму, робота над яким була почата експертами ВТО ще в 1997 р.

Проблеми стійкого розвитку особливо актуальні для унікальних природних об'єктів і явищ, природних резервацій, залучених в туризм. Часто жителі прилеглих до таких об'єктів територій існують тільки за рахунок надходжень від туристів. Особливо це характерно для гірських територій. Не випадково 2002 р. за рішенням Генеральної Асамблеї ООН був оголошений Міжнародним роком гір і Міжнародним роком екотуризму. Це відкриває великі можливості для кооперації і об'єднання зусиль всіх зацікавлених сторін в досягненні максимально можливих. У 2002 р. ООН відзначила 10-у річницю Конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро, де був прийнятий "Порядок денний 21" з подальшим внесенням коректив для подальшого виконання і розвитку програми. Разом з тим концепція стійкого розвитку була скептично сприйнята багатьма експертами по туризму. В значній мірі цьому сприяла невдала словосполучка - "стійкий (статичне, нерухоме) розвиток (рух, динаміка)". Ймовірно, правильніше було б говорити про "життєздатний розвиток". Крім того, на регіональному рівні не слід розуміти - слово "розвиток" як прагнення до досягнення західних стандартів життя. Напрямок соціально-економічного руху місцевих співтовариств визначається самими жителями, а не сторонніми людьми,

наділеними владою. В цьому відношенні необхідно більше враховувати традиції, а не рекламні обіцянки. Як сказав американський експерт по екотуризму Рон Мадер: "Розвиток - це не наслідування Заходу. Це не тільки фінансово - промислові комплекси, хімічні добрива і гігантські водоенергетичні дамби. Не потрібно продавати душу за споживчі товари і схеми швидкого збагачення. Розвиток - це пробудження, усвідомлення свого внутрішнього багатства і дійсного потенціалу особи і суспільства".